



УДК 341.4.1.01

CHARACTERISTICS OF SOURCES OF INTERNATIONAL CRIMINAL PROCEEDINGS**ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Kuzmenko V. M. / Кузьменко В. М.

Pimenova A. Yu. / Піменова А. Ю.

*Odessa National Maritime University, Odessa, Mechnikova 34, 65029**Одеський національний морський університет, Одеса, вул.Мечникова 34, 65029*

Анотація. В роботі досліджено джерела міжнародного кримінального процесу; з'ясовано, що джерела міжнародного кримінального процесу ті ж самі, як і міжнародного кримінального права; надано характеристику низці міжнародних договорів; розглянуто співвідношення матеріальних та процесуальних норм у міжнародних договорах; визначено місце документів, що приймаються органами міжнародних організацій серед інших джерел міжнародного кримінального судочинства.

Ключові слова: джерела, міжнародне право, міжнародне кримінальне право, міжнародний кримінальний процес, статут, міжнародний договір, конвенція, правовий звичай, міжнародний суд

Вступ.

Дослідженню джерел міжнародного (приватного, публічного, кримінального) права було приділено значну увагу у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, але питання щодо джерел міжнародного кримінального процесу залишилися майже не розглянутими.

У вузькому, формально-юридичному, сенсі під джерелами розуміють різні форми, в яких суб'єкти міжнародного права закріплюють узгоджені правила власної поведінки в ході спілкування між собою [1, с.74]. Положення ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН визначають, що договори («міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні») і звичаї («міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми») є основними джерелами, які застосовує Суд, вирішуючи «передані йому суперечки на підставі міжнародного права» [2]. Джерелами міжнародного права є «форми існування норми, що надають їй юридичну силу і відображають спосіб її створення»: договір, звичай, в деяких випадках - рішення міжнародних організацій [3, с.14].

У зв'язку з цим джерела міжнародного права поділяються на основні (міжнародні договори, міжнародно-правові звичаї) та допоміжні (документи, що приймаються органами міжнародних організацій (декларації, резолюції тощо) - безпосередньо не створюють норм міжнародного права, але можуть бути стадією в процесі формування норми міжнародного права; судові (арбітражні) рішення [1, с. 82-83]; думки найбільш відомих фахівців в галузі міжнародного права (доктрина)).

Таким чином, під джерелами міжнародного кримінального судочинства слід розуміти сукупність способів закріплення, форм вираження, а також гарантій застосування і дотримання правил діяльності учасників міжнародного



кримінального процесу (органів міжнародної кримінальної юстиції та інших осіб) з розслідування, кримінального переслідування, судового розгляду і вирішення справ щодо найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства.

Основним джерелом міжнародного кримінального судочинства являється міжнародний договір, так як кримінальне судочинство у справах щодо найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства, полягає у співробітництві держав та інших суб'єктів міжнародного права і ґрунтується на відповідних міжнародно-правових нормах. Міжнародний договір в найбільш чіткій визначеній формі висловлює угоду між суб'єктами міжнародного права про створення юридично обов'язкових для них правил - міжнародно-правових норм, що стосуються встановлення, зміни або припинення їх взаємних прав та обов'язків, тобто є основним джерелом міжнародного права (це положення визначено в Статуті ООН [2, ст. 2], Статуті Міжнародного Суду ООН [2, ст.38], преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [4]). При цьому переважна більшість норм міжнародного права має договірний характер. Тобто, одну з головних частин юридичних джерел відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини складають договори й угоди [5, с.50].

Міжнародне кримінальне судочинство, маючи самостійний характер по відношенню до міжнародного кримінального права, тісно пов'язане з останнім, внаслідок чого зробити поділ договірних джерел міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального процесу не завжди представляється можливим. Більшість міжнародних договорів у цій галузі містять як матеріальні, так і процесуальні норми, при цьому, останні нерідко переважають. Так, наприклад, Статут Нюрнберзького МВТ [6], що складається з семи розділів, лише в другому (ст.ст. 6-9) містить матеріальні норми, інші розділи присвячені питанням процесуальної діяльності Трибуналу, функцій Комітету з розслідування справ і обвинуваченням головних військових злочинців, процесуальним гарантіям для підсудних, організаційним моментам.

Таке ж саме співвідношення процесуальних і матеріальних норм в Статуті Токійського МВТ [7].

Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року також містять ряд процесуальних норм, наприклад:

- накладають на держави зобов'язання розшукувати осіб, винних або підозрюваних в скоєнні військових злочинів, і залучати їх або до власного суду, або видавати їх;

- для обвинувачених осіб передбачаються гарантії належної судової процедури і право на захист [8, ст.49; 9, ст.50; 10, ст.129; 11, ст.146].

Додатковим протоколом I 1977 р. вищевказані процесуальні положення були конкретизовані (наприклад, в ст. 88 передбачена можливість видачі винних, перш за все державі, на території якої було вчинено злочин; в ст. 75 визначено основні гарантії для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом, що стосуються вимог розгляду справи, винесення і виконання вироку з



дотриманням загально визнаних принципів звичайного судочинства; на підставі ст. 90 була заснована Міжнародна комісія по встановленню фактів тощо) [12].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. також передбачає процесуальні гарантії прав особи, яка обвинувачується у вчиненні будь-якого злочину [13, ст.14].

У Статуті Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії [14] з тридцяти чотирьох статей тільки в дев'яти (ст.ст. 2-7, 10, 24, 28) містяться матеріальні норми, які дозволяють провести кваліфікацію злочинів, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу; роз'яснюють особисту кримінальну відповідальність начальника за дії підлеглого, який виконує злочинний наказ, а також глави держави (уряду) або відповідального чиновника; визначають міри покарання засудженим; регламентують можливість помилування або пом'якшення вироку засудженого. Інші статті присвячені, в більшій мірі, процесуальним аспектам організації та діяльності Міжнародного трибуналу, гарантіям прав учасників процесу, а також співпраці і судової допомоги держав по відношенню до Трибуналу [15].

Статут Міжнародного трибуналу по Руанді [16] також містить аналогічне співвідношення процесуальних і матеріальних норм (ст. 2-6, 9, 23, 27 Статуту МТР).

У свою чергу, норми Статуту Міжнародного кримінального суду [17] також, по суті, є в своїй більшості процесуальними, хоча і містять більшу кількість статей, що регламентують питання матеріального права (до норм міжнародного кримінального матеріального права можуть бути віднесені положення ст. 5-11, 20- 33, 70, 76-77, 109 Статуту МКС).

Міжнародно-правові звичаї з одного боку, є «доказами загальної практики, визнаної в якості правової норми» [2, ст. 38], а з іншого боку є неписаними правилами, за якими міжнародне співтовариство держав в цілому визнало юридично обов'язкову силу. Міжнародний звичай поширюється, в основному, на ті відносини в період збройного конфлікту, які не врегульовані конвенціями. При цьому особливість міжнародних звичаїв «полягає в тому, що вони, в силу загальності їх визнання, є обов'язковими і для тих держав, які формально не є учасниками конвенційних норм» [18, с. 13].

Міжнародно-правові звичаї мають велике значення як для міжнародного кримінального судочинства в цілому, так і безпосередньо для боротьби з військовими злочинами.

Складніше з третім з основних джерел, перерахованих в п. «с» ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, який поряд з договорами і звичаями застосовує також «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» [18]. Підкреслюючи єдність вчених в принциповому неприйнятті поділу народів на цивілізованих та інших, видається, що мають рацію ті, хто вважає, що в даному випадку в Статуті маються на увазі правила, властиві праву взагалі, як міжнародному, так і різним національним системам права [1, с. 75]. Наприклад, Давньоримська максима: «право не може виникнути з правопорушення», презумпція невинуватості в кримінальному судочинстві тощо.



Перші з допоміжних джерел міжнародного права, документи, що приймаються органами міжнародних організацій (декларації, резолюції і т.д.), несуть рекомендаційний характер, не мають юридично обов'язкової сили та не є джерелами міжнародного права (і міжнародного кримінального судочинства) у власному розумінні слова, хоча і грають важливу роль в створенні звичаєвих норм (так, наприклад, Пакт про громадянські і політичні права 1966 р. в преамбулі містить посилання на Загальну декларацію прав людини, в якій проголошено основні права людини, в тому числі і в сфері кримінального судочинства, хоча сама Декларація не є джерелом міжнародного кримінального судочинства).

Проте, роль резолюцій міжнародних організацій значно більш істотна: прийняті консенсусом міжнародного співтовариства держав резолюції щодо актів загрози міжнародній безпеці володіють досить високим ступенем обов'язковості, оскільки в цих документах ті чи інші протиправні дії визначаються як злочини за міжнародним правом [3, с. 19]. Більш того, резолюції Генеральної асамблеї ООН, присвячені питанням покарання, перш за все, резолюція 3074 (XXVIII) від 3 грудня 1973 р. про принципи міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людства [19], носять в деякій мірі обов'язковий характер, оскільки стосуються забезпечення боротьби з тяжкими порушеннями гуманітарних норм міжнародного права, які посягають на безпеку всього міжнародного співтовариства. Тобто, резолюції міжнародних організацій набувають дедалі більшої ролі у формуванні як норм міжнародного права, так і норм міжнародного кримінального судочинства.

Найбільш яскравим прикладом слід вважати Загальну декларацію прав людини. Вона мала статус рекомендації, проте в подальшому держави визнали її положення в якості норм загального міжнародного права. В даний час національні суди розглядають положення Декларації як загальноновизнані норми міжнародного права.

Другим з допоміжних джерел міжнародного кримінального процесу являються судові (арбітражні) рішення, прийняті міжнародними організаціями. Вони служать засобом з'ясування, тлумачення, а нерідко і схвалення норм міжнародного права з боку міжнародного співтовариства. Так, наприклад, прийняття 11 грудня 1946 р. Генеральною Асамблеєю ООН резолюція 95 (1) свідчить про міжнародне визнання принципів міжнародного права, встановлених на Нюрнберзькому процесі, які виступають в якості джерел кримінального судочинства у справах про військові злочини. Преюдиціальне значення таких резолюцій полягає в тому, що в майбутньому нові члени ООН не зможуть оскаржувати дійсність розглянутих принципів як норм міжнародного права в цілому.

Відповідно до положень вітчизняної та зарубіжної доктрини міжнародного права судові рішення не належать до основних джерел міжнародного права. Проте, вони істотно впливають на розвиток міжнародного кримінального судочинства, оскільки констатують відсутність або наявності тієї чи іншої міжнародної кримінально-процесуальної норми.



Думки найбільш відомих фахівців в галузі міжнародного права (доктрина) також не належать до основних джерел міжнародного кримінального судочинства. Тим не менш, вони мають серйозний вплив на розвиток інституту міжнародного кримінального судочинства в цілому, сприяють прийняттю міжнародними органами кримінальної юстиції справедливих, науково-обґрунтованих рішень.

Унікальним випадком прямого створення норм та інститутів міжнародного права (кримінального та кримінально-процесуального) міжнародним органом є створення Радою Безпеки ООН міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди - «важко витлумачити Статут ООН таким чином, щоб обґрунтувати ці рішення Ради Безпеки. З наведених генеральним секретарем ООН доводів становить інтерес той, що іншого способу заснувати такі необхідні трибунали не було». Однак цей аргумент не є правовим. Юридичне обґрунтування правомірності рішень Ради Безпеки бачиться в іншому, а саме в мовчазному визнанні їх державами [3, с. 16].

Висновки.

Беручи до уваги, що поняття «джерела права» належить до числа найбільш незрозумілих у теорії права [20, с.314; 21, с. 167; 22, с.6], ми вважаємо, що джерела міжнародного кримінально-процесуального права, наразі ті ж самі, що й у міжнародного кримінального права і міжнародного права в цілому.

Таким чином, джерела міжнародного кримінального судочинства можуть бути зведені в дві групи: перша об'єднує договірні і звичайні норми міжнародного права, що регулюють відносини, що виникають в ході судочинства у справах щодо найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства (основні джерела), друга група представлена рішеннями міжнародних організацій з питань боротьби з даною категорією злочинів, деякими судовими рішеннями та окремими нормами національного права держав (допоміжні, непрямі джерела).

Традиційні методи і механізми створення міжнародних правових норм, зокрема - в галузі кримінального судочинства, не встигають за потребами міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, що стрімко розвиваються. У зв'язку з цим зростає роль більш гнучких і оперативних механізмів, в тому числі - механізм розвитку міжнародного та внутрішнього кримінально-процесуального права за допомогою міжнародних стандартів. Уже в 1990 році Генеральна Асамблея прийняла типові договори про видачу, про взаємну допомогу у кримінальних справах, про передачу кримінального переслідування, про передачу нагляду за злочинцями, умовно засудженими або умовно звільненими. Пізніше були прийняті Основні принципи поводження з ув'язненими, Вказівки про роль обвинувачів, Рекомендації з міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в умовах розвитку тощо.

Література:

1. Міжнародне право: Підручник / Відп. ред. В.І. Кузнецов. - М.: Юрист. - 2001. - 672 с.



2. Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда от 26 июня 1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
3. Лукашук І.М., Наумов А.В. Міжнародне кримінальне право: Підручник. - М.: Спарк. - 1999. – 287 с.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів - ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969.
5. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О.О. Мережко. – К.: Юстініан, 2010. – 320 с.
6. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text
7. Устав Международного Военного Трибунала для Дальнего Востока от 19.01.1946 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/902053853>
8. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
9. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
10. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
11. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8.06.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
14. Статут Міжнародного трибуналу від 25.05.1996р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_711#Text
15. Лобанов С. А. Военные преступления в международном и внутригосударственном праве // Образование и право. - 2017. - №10. - С. 166-182.
16. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді від 08.11.1994 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65#Text
17. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.



[Електронний ресурс]. - Режим доступу:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

18. Котляров І.І. Міжнародне право і збройні конфлікти. Монографія. - М.: Московський університет МВС Росії. - 2003. – 285 с.

19. Резолюція 3074 (XXVIII) Генеральної Асамблеї ООН "Принципи міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі та покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства" від 3.12.1973 р.

[Електронний ресурс]. - Режим доступу:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_278#Text

20. Алексєєв С.С. Загальна теорія права: Курс в 2-х томах. Т.1 - М.: Юридична література. - 1981. – 361 с.

21. Васильєв А.М. Правові категорії. Методологічні аспекти розробки системи категорій теорії права. - М.: Юридична література. - 1976. – 264 с.

22. Зіве С.Л. Джерела права. - М.: Наука. - 1981. – 240 с.

***Abstract.** The sources of the international criminal process are investigated in the paper; it was found that the sources of international criminal proceedings are the same as those of international criminal law; a number of international agreements are described; the ratio of material and procedural norms in international agreements is considered; the place of the documents accepted by bodies of the international organizations among other sources of the international criminal proceedings is defined.*

***Key words:** sources, international law, international criminal law, international criminal proceedings, statute, international treaty, convention, legal custom, international court*

Стаття відправлена: 07.06.2021 р.
© Кузьменко В.М., Піменова А.Ю.